

STÚDIUM

Bethlendi András

A nemzeti kisebbségeket megillető egyéni és kollektív jogok problematikája (I.)

Bevezetés

Tanulmányomban azt a tételt kívánom kifejteni, amely szerint, ha társadalmunk az egyenlőség és szabadság alapelveire épül, rendelkezniünk kell kollektív jogokkal – ezek hiányában a nemzeti kisebbségvédelem jogi intézménye erőtlen és céltévesztett.

A kisebbségek problematikája nem egy tudományágnak a tárgya. Egyed Péter szavaival élve: „[...] a filozófia és a jogi diskurzus egyugyanazon dolog két oldala”.¹ A témához tartozó kulcsszavak: nacionalizmus, liberalizmus, nemzetállam, asszimiláció, emberi jogok, kisebbségi jogok, gyarmatosítás, önrendelkezés, emigránsok, akkulturáció stb. önmagukban is túlmutatnak a jogtudomány keretein. Már ebből is látható, hogy lehetetlen a teljesség igényével megérteni a kisebbségi jogok problémáját a politikai- és a jogfilozófia, a történelem, szociológia, antropológia és természetesen a jogtudomány ismerete nélkül. A fenti tétel bizonyításához tehát a liberális alapokon nyugvó társadalmunk alapértékeiből fogok kiindulni, és a politikai- és jogfilozófia gondolatiságával keresem annak a jogrendszernek az elviségét, mely az igazságosság és elvi következetesség igényével helytáll mind a kisebbségi, mind a többségi társadalom jogos elvárásaival szemben. Ezzel párhuzamba állítva a kisebbségi jogalkotás eredményeit fogom elemezni, megvizsgálva a kollektív jogok elismerésének vagy tagadásának ok-okozati összefüggéseit, illetve az ebből a folyamatból származó jogi elvek és joggyakorlatok erkölcsi értékét.

Dolgozatom első fejezetében a liberalizmus és a nacionalizmus kapcsolatát vizsgálom, leszámolva az egyenlőséget hirdető nemzetállam illúzi-

1 Egyed Péter: A közösség kérdése. *Kellék*, 2005. 26. sz., 41–53., 41.

ójával. A második fejezetben ismertetem a továbbiakban használatos terminológiát, megvizsgálva az egyéni és kollektív jogok közötti különbségtétel lehetőségeit. A harmadik fejezetben a modern kisebbségvédelem kialakulásának folyamatát tárgyalom, kiemelt figyelmet fordítva annak kollektív karakterére, melyet majd az ötödik fejezetben a modern liberális álláspont következtelenségének szemléltetésére használok. A következő, negyedik fejezetben vitába szállok azzal a tétellel, mely szerint az egyéni szabadság, illetve az egyének szintjén megvalósuló egyenlőség értékei összeférhetetlenek a kollektív jogok intézményével. A csoportbeágyazottság premisszájából kiindulva megállapítom, hogy a liberális eszme következetes végiggondolása megköveteli a csoportjogok intézményét a többnemzetiségű államban. Az utolsó fejezetben a második világháború utáni egyéni jogokra építő kisebbségvédelem intézményét vizsgálom, a korábban felvázolt igazságos társadalom mércéjével, kiértékelve annak morális és erkölcsi minőségét.

1. Nacionalizmus és liberalizmus

1. 1. A nacionalizmus keletkezéstörténete

A francia forradalom óta egy mindaddig hallatlan ütemben és intenzitással erőre kapó eszmével szembesül az emberiség. Kezdetben Franciaországot, majd lépésről lépésre egész Európát elnyelte, és mint a fehér hódítók hordozta fertőző betegség, mára globális szinten összeköt és szétválaszt embercsoportokat.

A nacionalizmus addig ismeretlen gondolata tökéletesen egyesítette a feudális rendszer lebontott rendi társadalmainak maradványait a liberalizmus ígéretes egyenlőség- és szabadságképzetével. A már az antikvitásban megfogalmazott arisztotelészi igazságos társadalmi séma modern mintára történő kitöltésével találkozunk itt, ugyanis az igazságos társadalom három ismérve: a szabadság, az egyenlőség és a társadalom valamely eszménye. Minden politikafilozófiai elmélet azt vizsgálja, hogy e három pillérnek külön-külön milyen súlyozással kell rendelkeznie az igazságosság megvalósulásához. A francia forradalmárok ennek az eszménynek, ennek a „valamiféle elvont lénynek” a nevében kívánták feláldozni mindazt, ami a „tökéletesen szervezett társadalomnak” útjában állott.

Érdeemes felidézni a forradalom egyik legékesszavúbb és legéleslátóbb kortársának, Constant-nak a szavait: „Ugyanaz a törvénykezés, ugyanazok az intézkedések, ugyanazok a szabályok, és ha lehet, fokozatosan ugyanaz a

nyelv: íme, ezt nevezik tökéletesen szervezett társadalomnak.”² A nyelvi homogenitás, mint ahogy a társadalmi szereplők származástól független egyenlősége, először vált kérdéssé az állam életében, hiszen mindeddig az állam legitimitása nem a „társadalmi szerződésből”,³ a nép akaratából származott, hanem a feudális rendszer vezetői rendjéhez tartozók akaratából, vérvonalai, dinasztikus leszármazásból, esetenként ezt az isteni erő akaratával szentesítve. A történelem folyamán először úgy gondolták, hogy csak akkor lehet az állam léte valóban legitim, ha mindenkinek megadatik a lehetőség arra, hogy részt vegyen annak vezetésében, viszont ennek megvalósításához kikerülhetetlen akadállyal tekintették a közös nyelv hiányát, avagy a nyelvi különbözőséget. E mellé már csak a Francia Köztársaság nemzetiségileg igen sokféle lakosára volt szükség – melyet már a rendi szervezetség megszűnésének köszönhetően, mondhatni semmi sem tartott össze –, hogy a nacionalizmus, mint kohéziós erő a liberalizmusban társra leljen, és mint két rebellis ifjú „uralkodó”,⁴ egymást támogatva végigsöpörjenek az emberiség modern történelmében. „Elég érdekes – írja Constant –, hogy az egyformaság soha nem talált nagyobb pártfogásra, mint ama forradalom során, amelyet az emberi jogok és a szabadság nevében vívtak. A megszállott rendszerezők először a szimmetriáért lelkesedtek. A hatalomvágy hamar felismerte, milyen mérhetetlen előnyt biztosít számára e szimmetria. Jóllehet hazafiság csak a helyi érdekekkel, erkölccsel, szokásrenddel szoros összefüggésben létezhet, a mi önjelölt patriótáink épp ezeknek üzentek hadat. Elapasztották a hazafiság ezen természetes forrását, és valamiféle elvont lény, valamiféle általános eszme iránti szenvedéllyel akarták helyettesíteni, olyasmivel, amiben nincs semmi, ami megérintené a képzeletet vagy az emlékezetet. Úgy kezdtek épületet emelni, hogy összetörték és porrá zúzták a felhasználható anyagokat. Kis híján számmal jelölték meg a városokat és tartományokat, ahogyan a légiókat és a hadtesteket megszámozták, annyira tartottak attól, hogy erkölcsi eszme tapadhat létesítményeikhez. A demagógiát felváltó zsarnokság, amely megörökölte mindezen erőfeszítések gyümölcsét, roppant ügyesen megmaradt a kijelölt úton. A két véglet ezen a ponton egyetértett, mert alapjában mind a kettő zsarnokságra tör. A helyi

2 Constant, Benjamin: A hódító szellem és a bitorlás az európai civilizáció tükrében. In Uő: *A régiek és a modernek szabadsága*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1997, 33–72., 61. Idézi Demeter M. Attila: *Szabadság, egyenlőség, nemzetiség*. Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár, 2009, 24.

3 Lásd Rousseau, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződésről*. Kriterion, Bukarest, 1972.

4 Lásd: B. Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Kiadja: Ráth Mór, Pest, 1870.

szokásokból táplálkozó érdekek és emlékek magukban hordják az ellenállás csíráját, amit a hatalom rossz szemmel néz, és igyekszik kiirtani. Az egyénekekkel többre megy: akadálytalanul görgeti rajtuk rettenetes súlyát, akár a homokon.”⁵

Az egyenlőség és egyformaság ezen kényszeredett szimmetriája, a hatalomnak a különbözőség iránti intoleranciája előrevetíti a jövő politikai és jogi dilemmáit, a nemzetállam és a nemzeti kisebbségvédelem kikerülhetetlen intézményét.

1. 2. A nemzetállam és a liberalizmus

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy minek köszönhető a liberalizmus egyéni szabadságot hirdető eszméjének összeférhetősége a mássággal szemben intoleráns nemzetállam intézményével.

A liberalizmus nagy fontosságot tulajdonít az egyéni szabadságnak, és ezért az államtól elvárja az identitáspolitikák iránti minél nagyobb közömbösséget. A harmadik fejezetben bővebben tárgyalásra kerülő vallási tolerancia kialakulásánál láthatjuk, hogy a *cuius regio, eius religio*⁶ elv eltörlésével az egyház szekularizációja következett be, különválasztva a vallást az államtól. Amint azt Will Kymlicka nagyon pontosan megállapítja,⁷ a liberális gondolkodók hajlamosak hibásan azt feltételezni, hogy a következő lépés a nemzeti identitásnak az államtól való különválasztása lehet, hiszen – ahogyan ez a vallás esetében megtörtént – miért ne dőlhetne meg a *cuius regio, eius lingua* elv maga is. Ezt a „poszt nacionalista” elképzelést elvető álláspontot helyesnek találom, ugyanis az állam számára valóban nem jelent problémát például a templomépítéstől való tartózkodás, viszont gyakorlatilag lehetetlen az, hogy ne határozzon meg egy nyelvet, melynek használatát biztosítja mindenki számára saját intézményein belül, ami maga után vonja az illető nyelvet anyanyelvként beszélők előnyös megkülönböztetését.

Az állam lépésről lépésre mind kevésbé vállalkozik helyes magatartásformák kijelölésére, viszont, ezzel párhuzamosan, magáról a modern nemzetről is elmondhatjuk, hogy tagjai számára nem tűz ki életcélokat, nemzeti vallást, hanem a közös történelem erejével fogja össze őket, és ennek kö-

5 Constant, Benjamin: i. m. 61. Idézi Demeter M. Attila: A nemzeti identitásról. In Balogh Brigitta – Bernáth Krisztina – Bujalos István Hatos, Adrian – Murányi István (szerk.): *Európai, nemzeti és regionális identitás. Elmélet és gyakorlat*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011, 139–164., 155.

6 Magyarul: akié a föld, azé a vallás.

7 Lásd: Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. Clarendon Press, Oxford, 1995.

szönhetően a nemzetállam megteremti a liberálisok által oly nagyra tartott egyéni szabadság kereteit.

1. 2. 1. A nemzetállam kritikája

Láthatjuk viszont, hogy a nemzetállam egy homogén társadalomban gondolkodik, ami távolról sem felel meg a valóságnak. Ezt jól példázza az a tény, hogy a második világháborút követően az országok mintegy 70%-a volt nemzetállam, viszont az országoknak csupán 10%-át lehetett nemzeti-ségileg homogénnek tekinteni.⁸ Márpedig egy olyan országot, amelyik több nemzetiséget is magában foglal, nem nevezhetünk nemzetállamnak.

A liberálisok szemet hunyhatnak a nemzetállam asszimilációs, uniformizáló törekvései fölött, mondván, hogy bármely liberális közösség ugyanolyan jó színterévé tud válni az egyén kiteljesedésének, ezért a nemzeti kérdés elveszíti jelentőségét a liberális diskurzusban, viszont szem elől tévesztik a Huntington által jól megragadott ideológiai, az osztálykonfliktusok természete és az interkulturális konfliktusok természete közötti lényegi különbséget. „Az ideológiai és osztálykonfliktusokban a kulcskérdés az volt: »Melyik oldalon állsz?«, és az emberek választhattak, választottak és váltottak is pártállást. A civilizációk közötti konfliktusokban azonban az a kérdés: »Mi vagy?« *Ez egy adottság, amelyen nem lehet változtatni.*”⁹ Huntington a civilizációk alatt az emberek legmagasabb szinten megvalósuló kulturális identitását érti, mely fölött már csak az emberiség, mint faji csoport áll. Annak ellenére, hogy a civilizációk alatt arabokat és kínaiakat vagy európaiakat értett, az idézett gondolat tökéletesen szemlélteti az egyén kulturális bégyazottságát, mely szerint a nemzeti csoportok közötti átjárás mondhatni lehetetlen. Továbbá láthatjuk, hogy a nemzetállam keretein belül, illetve bármely univerzalista törvénykezésű rendszeren belül, „[...] az egyenlőség-

8 T. K. Oommen: *New Nationalism and Collective Rights: The Case of South Asia*. In Tariq Modood – Judith Squires (eds): *Ethnicity, Nationalism, and Minority Rights*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 121–143.

9 Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations? Foreign Affairs*, vol. 72, 1993, no 3, 22–49., 35–6. Idézi Marko, Joseph: *Egyenlőség és különbözőség: Az etnikai csoportok közötti viszonyok politikai és jogi aspektusai. Magyar Kisebbség*, 2004. 3. sz., 161–185., 168. A kiemelés Markotól származik. Huntington a civilizációk alatt az emberek legmagasabb szinten megvalósuló kulturális identitását érti, mely fölött már csak az emberiség, mint faji csoport áll. Annak ellenére, hogy a civilizációk alatt arabokat és kínaiakat vagy európaiakat értett, az idézett gondolat tökéletesen szemlélteti a nemzetek közötti viszonyt is.

hez azonosnak kell lenni, a különbözőség az egyenlőtlenséggel vagy egyenesen a devianciával egyenlő”.¹⁰

Íme, tetten érjük a liberalizmus és nemzetállam frigyének koncepcionális hibáját, hiszen a nemzeti kisebbségek tagjai kulturális beágyazottságuknál fogva, akaratuk ellenére hátrányos helyzetbe kerülnek egy univerzalista jogokat biztosító rendszerben, ez pedig nem lehet egy igazságos politikai rendszer alapja sem.¹¹

2. A kulcsfogalmak ismertetése

Tanulmányom további részeiben gyakran fogom érinteni az identitás, csoport, közösség, kultúra, nemzeti kisebbségek és az egyéni, illetve kollektív jogok kérdéskörét, ezért indokoltnak találom minél korábbi pontos meghatározásukat, mivel a dolgozat folyamán következetesen egy terminológiával kívánok dolgozni, mely nem mindig felel meg e szavak hagyományos értelmének.

2. 1. Az egyéntől a nemzeti kisebbségig

Az ember közösségi lény mivoltából könnyedén juthatunk arra a következtetésre, hogy a csoport spontán módon alakul ki, bármely tudatos szándék nélkül, viszont nem kétséges, hogy léteznek olyan csoportok is, melyeket ideológiák, gondolati konjunktúrák hívnak életre. A csoportokat valamely közös vonás kohéziós ereje tartja össze, mely elkerülhetetlenül feltételezi a csoporttagok közötti empátiát. Amint látjuk, az empátia létezése jelenti a csoportkötelékek kialakulásának és fenntartásának potenciálját. Mit is értünk empátia alatt? Empátiának nevezzük azt a készséget, hogy egy személy át tudja érezni egy másik személy helyzetét, vagyis a mi esetünkben azt a készséget, hogy ráeszméljen a másik egyénnel való közösség érzésére.

Ezzel viszont még nem válaszoltuk meg, mi módon választja meg az egyén, hogy melyik csoportnak kíván a tagjává válni. Helyesen érzékeljük, hogy egyelőre olyan személyekről beszélünk, akiket vagy nem jellemez a csoportbeágyazottság, vagy pedig olyan csoportoknak a tagjai, amelyeket az egyén szabad akaratából elhagyhat, illetve amelyek tiszteletben tartják az

10 Minow, Martha: *Making all the Difference. Inclusion, Exclusion, and American Law*. Ithaca-London, 1991, 50-1. Idézi Marko: i. m. 171.

11 A továbbiakban a nemzeti kisebbségek ezen sajátos helyzetét a kulturális beágyazottság premisszájának nevezem.

egyén szabad akaratát. Ez utóbbiakat nevezzük *liberális csoportoknak*. Az *illiberális csoportokkal* nem kívánok foglalkozni jelen dolgozat keretein belül, mert e sajátos kérdéskör ismertetése és elemzése túlmutat tanulmányom célkitűzésein. A csoportválasztáskor jönnek szóba az értékek, azok a gravitációs pontok, melyek a csoport számára „megnyerik” az egyént. Ezek szerint egy csoport léte önmagában legitimálja magát, hiszen ez azt jelenti, hogy továbbra is – a piacgazdasághoz hasonlóan – versenyképes a többi csoporttal szemben. Így az a ma már kevésbé elfogadott klasszikus nemzetközi jogi koncepció is logikai alapra talál, mely szerint egy ország legitimitását a „pragmatikus stabilitás” kritériumával, és nem a szabad választások, emberi jogok stb. mércéjével mérjük. Ezzel szemben, a csoport megszűnését csak akkor tartom igazságosnak, ha nem egy olyan folyamat járulékos következménye, mely maga után vonja az egyéni szabadság és egyenlőség értékeinek megsértését.

A továbbiakban, azért, hogy terminológiailag is közelítsünk témánkhoz, az egyének által képviselt értékhalmozott identitásnak, az értékközpontú csoportosulásokat pedig kultúráknak nevezem. Ma már nagyon tág a kultúra fogalomköre, hiszen a nemi, faji, szexuális identitástól kezdve (‘single issue’ mozgalmak), gyakorlatilag a fenti séma szerint kiterjeszhető az összes identitáspolitikára. E miatt félreérthetővé válhat a multikulturalizmus szóhasználata is.¹²

Amint beemeljük a politikai és történelmi realitásba ezeket a kultúrákat, látjuk, hogy némelyikük politikailag és számszerűleg sincs domináns helyzetben az országon belüli többi kultúrával szemben. Ezeket nevezzük *kisebbségeknek*. Témám két alapfogalma a nemzeti és etnikai kisebbségek, melyek meghatározásához Will Kymlicka fogalomhasználatát kölcsönzöm. Először a *szocietális kultúrát* határozza meg: „Szocietális kultúra alatt olyan, egy adott területhez kötődő kultúrát értek, amely a közös nyelven alapszik, és amely a szocietális intézmények széles skálájában használatos, mind a nyilvános, mind pedig a magánéletben (iskolák, média, jog, gazdaság, államhatalom stb.). Ez a kultúra lefedi az emberi tevékenységek teljes területét, beleértve a szociális, oktatási, vallási, gazdasági és rekreációs szférát. A szocietális kultúra kifejezés használatával hangsúlyozni szeretném, hogy ez a koncepció magában foglalja a közös nyelvet és a szociális intézményeket, és nem csak a közös vallási meggyőződést, családi szokásokat vagy személyes életstílusokat.”¹³ Ezt követően a szocietális kultúrát két kategóriára

12 Bővebben lásd Kymlicka: i. m.

13 Kymlicka, Will: Etnikai kapcsolatok és a nyugati politikaelmélet. *Symposion*, 1998, 22–23 sz. 15–53., 19. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf685.pdf.

osztja, az országba történő beépülés módja szerint. A felosztás jelentősége a kisebbségi státusból származtatható követelésekben rejlik.

Azokat a kisebbségeket, melyek akaratuktól függetlenül kerültek kisebbségi státusba, illetve amelyek egy részéről elmondható, hogy korábban megtapasztalták lakóterületük politikai uralmának gyakorlását, és csupán később kerültek egy más kultúra által dominált ország fennhatósága alá, *nemzeti kisebbségeknek* nevezi (pl. indiánok Amerikában, törökök Bulgáriában). Úgy gondolja, hogy a nemzeti kisebbségek tipikusan törekednek a többségi társadalomtól való független önmeghatározásra, illetve, hogy az önrendelkezés valamilyen formájú elérésében kultúrájuk fennmaradásának feltételét látják.

A második esetben a kisebbség helyzete az önként vállalt emigrációból származik. Ezen személyek általában egyedül vagy családosan hagyják el származási országukat, és tipikusan integrálódni próbálnak a befogadó ország többségi társadalmába. Ezeket *etnikai kisebbségeknek* nevezi, és kiemeli, hogy az identitás megőrzésére irányuló kezdeményezések, bár hasonlóságot mutathatnak a nemzeti kisebbségek követeléseivel és attitűdjével, mégis a teljes értékű integrációt tűzik ki célul, hiszen ezt a többségi társadalom befogadóképességének növelése útján látják megvalósíthatónak.

A továbbiakban a *kulturális kisebbségek* alatt a szocietális kultúra feljebb ismertetett két felosztását értem.

A jogtudomány mintha megfordítaná az ok-okozat irányát, és inkább a kisebbségvédelem nyújtotta jogok alapján próbálja utólagosan meghatározni azok kedvezményezettjeit vagy alanyait, de erről a jelenségről a későbbiekben, a Capotorti-jelentéssel összefüggésében bővebben fogok beszélni.

A nemzetközi jog nem tesz különbséget a „nemzeti kisebbségek”, „etnikai csoportok” és „etnikai kisebbségek” között. A „nép” és a „nemzeti kisebbség” három közös ismérvnek felel meg: közös nyelv, közös kultúra, közös történelmi múlt. Egyedüli különbség, hogy a nép rendelkezik külön állami szervvel, a nemzeti kisebbség pedig nem. A második világháborút követően meggyökerezni látszott az a gondolat, hogy a kisebbségvédelem csak az államhoz lojális kisebbségeket illeti meg. E több sebből is vérző elképzelés megvitatásának jelen tanulmányban nincs tétje, ezért ezzel nem foglalkozom behatóan. Az egyértelmű előrelépést az elhíresült 1977-es Capotortiféle meghatározás jelentette: *„Az állam lakosságának számszerű kisebbségben levő csoportja, mely nincs uralkodó helyzetben, és amelynek tagjai - az állam állampolgáraiként - etnikai, vallási vagy nyelvi sajátosságaiknál fogva különböznek a lakosság többségétől, valamint kultúrájuk, hagyományaik, vallá-*

suk vagy nyelvük megőrzésére irányuló összetartozás-tudatról tesznek tanúbizonyságot.”¹⁴

Amint látjuk, Will Kymlicka meghatározása előrevetíti egyben azt is, hogy milyen karakterisztikájú csoportok szorulnak a kisebbségi jog védelmére, így a vallási kérdést mintha megoldottnak tekintené az emberi jogok biztosítása révén, mely a liberális berendezkedésű államok esetében igaznak bizonyul. Emellett az egyén társadalmi beágyazottságára is utal a nyelvnek a társadalom minden szintjén való jelenlétének kihangsúlyozásával. A Capotorti-féle meghatározás nagyon pontosan megfogalmazza a kultúrának az önmaga megőrzésére irányuló törekvését, mely minden védendő csoport fogalomalkotó tulajdonsága kell, hogy legyen. Habár ez hiányzik a fenti Kymlicka-meghatározásból, említett munkájában ő is osztja ezt az álláspontot.

2. 2. Egyéni és kollektív jogok a kisebbségvédelemben

Hogy mit is jelentenek a kollektív jogok,¹⁵ azt könnyedén meg tudjuk válaszolni, viszont az, hogy az elismerésük mellett és ellen milyen érvek szólnak, egy igen nehéz vita tárgya, amelyről a negyedik fejezetben fogok beszélni.

A kollektív jogokat a jogi és filozófiai szakirodalom többféleképpen osztályozza. Bhikhu Parekh – angol politikai gondolkodó – a csoport karaktere és a jogalany szerint két-két kategóriára osztja ezeket. Első lépésben megállapítja, hogy a csoportok természetük szerint lehetnek *kontraktuálisak*, mint például a kereskedelmi társaságok, szakmai szövetségek, vagy *amorfok*, erre az „etnokulturális” közösségeket lehet felhozni példaként. A kettő közötti különbségtételt alapvetőnek találom, hiszen tanulmányom csupán az etnokulturális kisebbségek kérdéskörét érintő kollektív jogokkal kíván foglalkozni. Második lépésben a jogalanyok minősége szerint a csoportokat megillető jogokat egyének által és közösség által gyakorolható jogokra bontja. A továbbiakban a fent említett amorf csoportok jogainak a Demeter M. Attila által javasolt jogalanyok szerinti valamivel tagoltabb osztályozását veszem alapul.¹⁶

14 Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003, 186.

15 Dolgozatomban szinonimákként kezelem a kollektív, közösségi és csoportjogok szókapcsolatokat.

16 Lásd Demeter M. Attila: *Szabadság, egyenlőség, nemzetiség*. Id. kiad. 90–91.

Demeter a nemzeti kisebbségeket megillető jogok három formáját különbözteti meg. Vannak olyan egyénileg gyakorolható jogok, melyek a csoporttagságból származnak, viszont nem igénylik a csoport más tagjainak a részvételét. Ilyen például a bizonyos vallási csoportokat megillető azon jog, hogy tagjai, lelkiismereti okokra hivatkozva, megtagadhatják a katonai szolgálatot. Továbbá vannak olyan egyénileg gyakorolható jogok, amelyeket csak a csoport más tagjaival együtt lehet gyakorolni, mint például az anyanyelven történő oktatáshoz való jog. A harmadik kategória alatt pedig a jogi szakirodalom által *tiszta*¹⁷ vagy *eredendően*¹⁸ kollektív jogoknak nevezett csoportjogokat értjük, ahol a jog birtokosa egy bizonyos közösség vagy képviseleti testület, és nem léteznek őket helyettesítő egyéni jogok. Ennek megvalósulása az önrendelkezés joga.

A fenti osztályozások alapján azt látjuk, hogy a kollektív jogoknak nem fogalomalkotó ismérve a jogalany csoportjellege, sokkal inkább meghatározó kritérium a jognak a csoporttagságból való származtatása. Ezt tekinthetjük az egyéni és kollektív jogok közötti lényegi különbségnek. Egyéni jogoknak tehát azokat a jogokat tekintjük, melyek csoporttagságtól függetlenül megilletik az egyént.

Will Kymlicka is behatóan foglalkozik a kollektív jogok kérdéskörével, viszont az általa adott felosztás: *speciális képviseleti, polietnikus (polyethnic)* és *önkormányzati* jogok, nem annyira a jog és annak gyakorolhatóságának strukturális felépítése szerint történik, hanem inkább az általa igazságosnak vélt jogrendszer elvárásait kielégítő jogok intézményi felépítéséből származtatja ezeket.

Kymlicka a következőképpen nyilatkozik az ún. *csoportspecifikus* jogok hármas tagolásáról: „Mind a három csoportspecifikus jogosítvány [group-differentiated citizenship], használható a csoport külső védelmére [external protection]. Mindegyik típus elősegíti a kisebbség védelmét a tágabb társadalom gazdasági és politikai erejével szemben, viszont a különböző külső hatások nyomására mindegyik másként reagál”,¹⁹ mégpedig a következőképpen:

17 Lásd Fábrián Gyula – Ötvös Patricia: *Kisebbségi jog*. I. kötet. KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2003, 56.

18 Lásd Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 170.

19 Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. Id. kiad. 37–38. „All three types of the three kinds of group-differentiated rights can be used to provide external protection. That is, each type helps protect minority from the economic or political power of the large society,

- Az *önkormányzati jog* a politikai hatalmat kisebb politikai egységekre osztja le, így megakadályozva annak lehetőségét hogy a többség „kiszavazza” a kisebbségi akaratot a kisebbségi kultúra szempontjából különös fontossággal bíró kérdésekben, mint például az oktatás, letelepedés, a források felhasználása, a nyelv és a családjog kérdéseiben.

- A *speciális képviseleti jogok* a politikai intézményekben vagy a társadalom tágabb köreiben történő garantált képviselet megteremtésének valamilyen módját jelentik, mely valószínűtlenebbé teszi az etnikai és nemzeti kisebbségek akaratának ignorálását, vagy az olyan döntések meghozatalát, melyek annak ellentmondanak.

- A *polietnikus jogok* a csoport különleges igényeit igyekeznek kielégíteni, melyek az általános jogrendszerben nem lennének gyakorolhatóak, vagy nem találnának kellő mértékű támogatottságra. Ilyenek például a vásárnapi nyitvatartás tilalma alól való felmentés vagy a korábbiakban is említett bizonyos vallási csoportok tagjait megillető azon jog, hogy lelkiismereti okokra hivatkozva megtagadhatják a katonai szolgálatot.

(folytatás a következő lapszámunkban)

Irodalom

Asbjørn Eide: *ENSZ kisebbségi kézikönyv*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 2004.

Bakk Miklós: Modernség és nemzetdefiníciók. In Bodó Barna (szerk.): *Kisebbségben, közösségben*. Balázs Sándor nyolcvanadik születésnapjára. Editura și Tipografia TEMPUS, Temesvár, 2008, 75–97.

Brunner, Georg – Küpper, Herbert: Európai autonómia-megoldások: A kisebbségi önkormányzatok autonómia-modelljeinek tipológiája. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz., 466–496.

Demeter M. Attila: *Szabadság, egyenlőség, nemzetiség*. Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár, 2009.

Egyed Péter: A közösség kérdése a kommunitarista valamint a hagyományos (közösségi) diskurzusban. *Kellék*, 2005. 26. sz., 41–53.

B. Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Kiadja: Ráth Mór, Pest, 1870.

Fábián Gyula – Ötvös Patrícia: *Kisebbségi jog I-II*. Komp-Press, Kolozsvár, 2003.

although each responds to different external pressures in different ways [...]” (Saját fordítás – B. A.)

Kovács Péter: Egyéni és kollektív kisebbségi jogok az alkotmányos fejlődésben – pozitivistá szempontról ... *Magyar Kisebbség*, 1996. 3. sz., 17–38.

Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

Kovács Péter: *Az Åland-szigetek önkormányzata*. TLA, Budapest, 1994.

Kukathas, Chandran: Vannak-e kulturális jogaink? In Demeter M. Attila (szerk.): *Politikai doktrínák*. Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, 2004, 251–286.

Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. Clarendon Press, Oxford, 1995.

Kymlicka, Will: Etnikai kapcsolatok és a nyugati politikaelmélet. *Symposion*, 1998, 22–23 sz. 15–53., 19. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf685.pdf.

Kymlicka, Will: Liberalism and Minority Rights. An Interview. *Ratio Juris*, vol. 12, 1999, no. 2, 133–152.

Kymlicka, Will – Straehle, Christine: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. In Demeter M. Attila (szerk.): *Politikai doktrínák*. Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, 2004, 225–250.

Kymlicka, Will: *Multicultural Odysseys*. Oxford University Press, New York, 2007.

Losoncz Alpár: Minoritási nemzetforma. *Kellék*, 2005. 26. sz., 63–69.

Marko, Joseph: Egyenlőség és különbözőség. *Magyar Kisebbség*, 2004. 3. sz., 161–185.

Mester Béla: A kontraktualizmus védelmében. A kollektív jogok visszavezethetősége az egyéni jogokra. *Kellék*, 2005. 26. sz., 55–61.

Neuberger, Benyamin: Nemzeti önrendelkezés: egy fogalom dilemmái. *Magyar Kisebbség*, 2000. 3. sz., 135–166.

Rousseau, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződésről*. Kriterion, Bukarest, 1972.

Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. Krokovay Zsolt fordítása. Osiris, Budapest, 1997.

Salat Levente: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001.

Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszer a 20. században*. Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2003.

Tibori Szabó Kinga: A népek önrendelkezésének belső formája: egyéni szabadság vagy jog a kollektív autonómiához? *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny*. 2005. 1. sz., 41–46.

Van Dyke, Vernon: Az egyén, az állam és az etnikai közösségek a politikai elméletben. *Kellék*, 2005. 26. sz., 9–32.

Witte, Bruno de: Az etnikai kisebbségek kérdésének megközelítése az EU-ban: politika a jog ellenében. *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz., 241–267.